

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1961

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1961

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Ο άνθρωπος ζῆ συγχρόνως εἰς τὸ παρόν, εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Πέραν ὅμως τούτου ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι χρόνος. Τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι μέσα τῆς διασταυρῶνται ὁ χρόνος μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν αὐτῆν χρόνου καὶ αἰωνιότητος γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς, ἢ ἐσωτερικὴ δηλαδὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ πηγὴ ὄλων τῶν μεγάλων ἀγωνισμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἀγωνίσματα αὐτὰ εἶναι οἱ μέχρι τοῦδε πολιτισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔζη μόνον εἰς τὸ παρόν, δίχως ἀναφορὰν πρὸς τὸ παρελθόν καὶ δίχως προοπτικὴν πρὸς τὸ μέλλον, δηλαδὴ δίχως μνήμην καὶ δίχως προσδοκίαν, θὰ ἦτο πλάσμα ἀξιοθρήνητον, θὰ ἦτο ἱστορικῶς ἔρημος. Ὅμως οὔτε καὶ αἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου ἀρκοῦν διὰ τὰ φέρη ὁ ἄνθρωπος εἰς φῶς τὸν πυρῆνα του, τὰ εὔρη τὸ εἶναι του, τὰ φθάση εἰς ὅτι ὀνομάζομεν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῦτο, διότι ὁ χρόνος εἰς τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀνησυχία καὶ ἀσιτάθεια, εἶναι ἀρνητικός, ὑπάρχει μὲ τὴν ἀρνησιν τοῦ εἶναι του, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγelos, εἶναι ὅταν δὲν εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅταν εἶναι, δηλαδὴ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν χρόνον περισσότερον ὡς παρελθόν καὶ ὀλιγώτερον ὡς παρόν.

Ἡ ἀσιτάθεια ὅμως καὶ ἀνησυχία τοῦ χρόνου δὲν εἶναι κἀτι ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κἀτι ὀλωσδιόλου ἐσωτερικόν, διότι ὁ χρόνος εἶναι ἐνέργημα καὶ παράγωγον τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ὅμως αἰχμαλωτίζει πρῶτον τὸν δημιουργόν του. Διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος θά ἦτο μεταφυσικῶς ἔρημος, ἂν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ διασπάσῃ τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος τὸν δεσμεύει καὶ ἀνοίξῃ δρόμον πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἣ ὁποία, καθὼς εἰσβάλλει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ὄχι μόνον πηγὴ δημιουργίας, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, χαρίζει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας.

Κάποτε εἰς τὴν ζωὴν ἑνὸς πολιτισμοῦ οἱ ἀνθρώποι ἀρχίζουν νὰ χάνουν τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας, δηλαδή κάποτε παρουσιάζονται σημεῖα ρωγμῆς μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος καὶ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Οὐδεὶς ὅμως γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων πότε ἀρχίζει νὰ συμβαίῃ τοῦτο. Συνεπῶς οἱ σύγχρονοι προφητῆται τῆς παρακμῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κινουῦνται εἰς τὸ κενόν. Ἡ ἡλικία ἄλλωστε τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἣ ὁποία καλύπτει μόνον ὀλίγους αἰῶνας, δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν προφητειῶν περὶ τῆς παρακμῆς του. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅμως μανθάνομεν ποῦ συνήθως παρουσιάζονται τὰ σημεῖα ρωγμῆς εἰς τὸ *corpus* ἑνὸς πολιτισμοῦ.

Οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πάντοτε οἱ κατ' ἰδίαν ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι βαστάζουν ὅλον τὸ βάρος τῶν ἀντικειμενικῶν πνευματικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι κινουῦνται διὰ μέσου τῶν γενεῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν πρὸς τὸ παρόν. Ἡ σχέσις ὅμως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος καὶ τῶν ἀντικειμενικῶν δυνάμεων ἑνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδή τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι

διαλεκτική, αμοιβαία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αἱ ἀντικειμενικαὶ δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ βαστάζουν τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἄνθρωποι βαστάζουν συνάμα τὰ ἀντικειμενικὰ αὐτὰ μεγέθη τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τὰ συναισθάνονται καὶ τὰ κατανοοῦν, τὰ καταφάσκουν καὶ τὰ ἀναπτύσσουν περαιτέρω. "Όταν καὶ ὅπου παύη νὰ ὑπάρχη ἡ αμοιβαία αὐτὴ ὑποβάστασις ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν καὶ ἀνθρώπων, τότε γεννᾶται ρήγμα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔχομεν κρίσιν. "Όμως καὶ τότε δὲν σημαίνει ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εὐρίσκειται ἤδη εἰς τὸ τέλος του, διότι ἡ κρίσις ἀποτελεῖ συχνὰ ἀφειτηρίαν νέων ἐπιτευγμάτων. Κρίσιν ἔχομεν ὅμως καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιᾶς ἐποχῆς ὑπερεκτιμοῦν μίαν ἀπὸ τὰς ἀντικειμενικὰς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅποτε ἀτροφοῦν αἱ ἄλλαι, ὅπως συμβαίνει σήμερον μὲ τὴν ὑπερεκτίμησιν τῆς τεχνικῆς.

"Ἢδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται μία μετακίνησις τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, μεταξίωσις τῶν ἀξιῶν, ὅπως λέγει ὁ *Nietzsche*. Ἡ ἐξαίρετος προαγωγὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης παρεκίνησε καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀκόμη νὰ περιορίσῃ τὰ ἐνδιαφέροντά της. "Ἐτσι ἡ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραμερίζει τὴν μεταφυσικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περιορίζεται εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργημάτων τοῦ πνεύματος καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιστήμης ζητεῖται τὴν σὺνθεσιν ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης πείρας, μία σὺνθεσις λογικὴ δίχως μεταφυσικὴν. Ἀπὸ τὴν στιγμήν αὐτὴν ἀρχίζει εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην ζωὴν ἡ κρίσις, διότι τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς ἀνήκει κυρίως εἰς τὴν μεταφυσικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ποίας

ἀξίας πιστεύει ὁ ἄνθρωπος, τοῦτο δὲν εἶναι ζήτημα τῆς καθαρᾶς λογικῆς, ἀλλὰ ἀνάγεται εἰς τὴν μεταφυσικὴν τροπὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον παλεύει μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Μὲ τὴν λογικὴν του κατακτᾷ τὸν χρόνον, μὲ τὴν πίστιν του βεβαιώνεται διὰ τὴν αἰωνιότητα. Τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη μὲ τὸν παραμερισμὸν τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ πράγματι κενόν, διότι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν ἀρκεῖται εἰς ὅ,τι τὸν διδάσκει μόνον ἢ πείρα. Ἔτσι τὴν θέσιν τῆς μεταφυσικῆς ἀρχίζει νὰ τὴν καταλαμβάνῃ τὴν ὥρα ὁ ἕλισυὸς ὡς κοσμοθεωρία, στηριζομένη εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὁ ἱστορικὸς ἕλισυὸς τοῦ Marx καὶ ὁ λεγόμενος θετικισμὸς, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν μας ἡ θεωρία τοῦ δλοκληρωτικοῦ κράτους. Ἡ παραίτησις λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ἐδημιούργησε τὸ μέγα κενόν. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἡ φιλοσοφία δὲν ἐσυνειδητοποίησε τὸ μέγεθος τῆς ἀπωλείας, διότι εἶχε καὶ αὐτὴ καταγοητευθῆ ἀπὸ τὸν θρίαμβον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πορισμάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀποκορύφωσις αὐτῆς τῆς μονομερείας ἦτο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἔπρεπε νὰ παραιτηθῆ ὀλοσχερῶς ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς καὶ νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν ἀνάλεσιν τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ τελευταῖον βῆμα εἰς τὴν τροπὴν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἦτο ἡ ἀντίληψις ὅτι δὲν ἔμενε πλέον ἄλλο ἐπόδειγμα σκέψεως παρὰ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ παράγωγον αὐτῆς, ἡ τεχνικὴ. Τὸ πνεῦμα τῶν μηχανικῶν ἀρχίζει τὴν ὥρα νὰ θριαμβεύῃ. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν τὸ μέλλον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται ὅτι περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία σαγηνεύει καὶ διότι

καλύπτει ανάγκας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διότι τὰ ἐπιτεύγματά της εἶναι ὁρατά. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει τώρα νὰ ἐπιδιώκη μόνον ἐκεῖνο ποῦ εἶναι τεχνικῶς δυνατὸν, ὅτι γενικῶς εἶναι κατορθωτὸν τεχνικῶς, καὶ νὰ παρεμερίζη τὴν ἄλλην ὄψιν τῆς ζωῆς, τὴν ἐσωτερικὴν, ὅπου ὑπάρχουν αἰτήματα ὄχι τεχνικά, ἀλλὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικά. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ συγκεντρώνονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δέοντος, τοῦ χρεούς, καὶ πηγάζουν ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία λαμβάνει πάντοτε μεταφυσικὴν ἔκφρασιν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ βάθους τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ρίζαν του κάθε μεγάλος, ὑψηλὸς πολιτισμὸς.

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὅτι ἀνέπτυξε τὴν λογικὴν μορφήν τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως εἰς βαθμὸν ἀπίθανον καὶ ἄγνωστον πρὶν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ κρίσις ὀφείλεται μόνον εἰς αὐτό. Ἄλλοι πάλιν ἀποδίδουν τὴν κυρίαν κρίσιν εἰς τὸ γεγονὸς τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ της, ἔχει ἀνεπανορθώτως δυσάρεστα παρακόλουθα διὰ τὸ σῶμα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως οὔτε τὸ ἓνα εἶναι ὀρθὸν οὔτε τὸ ἄλλο. Ἡ αἰτία τῆς ἀκαταστασίας εἶναι ὅτι παρεμερίσθη ἡ μεταφυσικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γοητευθεὶς ἀπὸ τὰ τεχνικά του ἐπιτεύγματα, ἐπίστευσε ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὀργανώσῃ τεχνικῶς καὶ τὴν κοινωνίαν, νὰ ὑποτάξῃ δηλαδὴ ὅλην τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὀρισμένα λογικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ὀρισμένα πολιτικὰ δόγματα. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι συγχρόνως ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ἀφῆρεσε ἀπὸ τὴν λογικὴν, ἀπὸ τὸν καθαρὸν λόγον, τὸ παλαιὸν καὶ κατὰ βάθος ἀναφαίρετον δικαίωμα του, νὰ σκέπτεται μόνος του διὰ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς

τῆς ζωῆς, διὰ τὸν προορισμὸν καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Ἔτσι ἡ βία, διότι περὶ αὐτῆς πρόκειται, μεταμορφωθείσα εἰς λογικὸν σχῆμα καὶ μάλιστα ἀμετακίνητον, τείνει νὰ καταργήσῃ τὸν λόγον καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἐλευθερίας, τείνει νὰ καταργήσῃ τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος γρηγορεῖ πάντοτε διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἐτέθη κατὰ τὸ ὁποῖον συχνὰ φέρει τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ ἐχθρὸς τοῦ λόγου.

Ἡ ἀντινομία ἡ ὁποία ἐγεννήθη ἀπ' αὐτὴν τὴν καταπίεσιν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο εἶναι πράγματι τραγικὴ, διότι ὁ ἄνθρωπος βουβαίνεται πρὸς τὰ μέσα καὶ θαυμάζει πρὸς τὰ ἔξω.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι δίχως τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς δὲν θὰ ἦτο δυνατὸς ὁ βαθμὸς αὐτὸς τῆς καταπίεσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι εἴτε ὡς ὄργανα τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν λογικῶν της σχημάτων εἴτε μὲ ὄργανον τὴν τεχνικὴν κατορθώνουν σήμερον πολλά, ἐπειδὴ δύνανται, ὄχι ὅμως καὶ ἐπειδὴ ὅπωςδήποτε πρέπει. Αὐξάνουν τὴν δύναμίν των, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι τοῦτο εἶναι ὅπωςδήποτε πρόοδος, ἐνῶ κατὰ βάθος ὑποτάσσονται εἰς ἓνα πλέγμα αἰτιοκρατίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δύνανται νὰ ἐλευθερωθοῦν, δηλαδὴ δὲν δύνανται νὰ στοχασθοῦν τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Τὸ σύστημα τῶν μέσων, δηλαδὴ ἡ τεχνικὴ, καταπνίγει τὸ σύστημα τῶν σκοπῶν καὶ ἡ ζωὴ φαίνεται συχνὰ ἄσκοπος. Ἀπὸ τὴν συνείδησιν αὐτῆς τῆς ἀντινομίας προέρχεται ὁ λόγος τοῦ *Einstein* διὰ «ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ τῶν τελείων μέσων καὶ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν», «Ὁ κόσμος ἔτσι μεταβάλλεται εἰς ἓνα σύστημα,

ὅπου ὑπάρχουν μόνον αἷτια καὶ ἀποτελέσματα, ὁ πλανήτης τείνει νὰ μεταβληθῆ εἰς μηχανουργεῖον, ὅπου συσσωρεύονται διὰ τῆς τεχνικῆς ἄπειραι ἀπειλητικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεδραμεύθησαν ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὴν ἐπόσχεσιν τῆς εὐεργεσίας πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἐάν τὴν συσσωρεύουσι αὐτὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τὴν συνώδευε ἀντίστοιχος συσσωρεύσις ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, τότε δὲν θὰ ἐπῆρχε πρόβλημα. Ἡ μονομέρεια εἶναι πρὸς δημιουργεῖν τὴν διαταραχὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Ὅταν δὲ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τὸ ἠθικὸν καὶ μεταφυσικὸν τοῦ βάθος, τότε αὐτὸς μεταβάλλεται εἰς αὐτόματον μηχανισμόν, χάνει τὸν σκοπὸν του. Ὁ σημερινὸς εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τείνει νὰ μεταβληθῆ εἰς σύστημα ἀπεριορίστων μέσων. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν ἀπεριορίστων μέσων φθοροῦν οἱ ἔξω τῆς Εὐρώπης λαοὶ καὶ ταυτίζουσι τούτο μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Πάντως ὁ τεράστιος ἀγὼν ὁ ὁποῖος γίνεται σήμερον εἰς τὸν κόσμον διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως, καὶ δι' αὐτῆς διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Οἰκουμένης, στηρίζεται εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς τεχνικῆς. Τὸ βαθὺ ὅμως νόημα τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι θέμα τῆς τεχνικῆς, διότι ἐδῶ δὲν πρόκειται διὰ τὴν κατασκευὴν μέσων ἀλλὰ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι δικαιώθουν καὶ τὰ μέσα· ὅλα τὰ μέσα, ὅσον θαυμαστά καὶ ἂν εἶναι, εἶναι σχετικὰ, διότι ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποῖους θέτει κανεὶς ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἡ ἀξία τῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία ἢ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν μέσων τῆς τεχνικῆς.

Ὅ,τι ρυθμίζει ἀποφασιστικῶς τὴν πορείαν καὶ τὴν ζωὴν ἑνὸς πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ πυρὴν ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὗτος ἐξεκίνησε καὶ ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώ-

που. Ὁ πυρὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἐθεμελίωσαν οἱ Ἕλληνες, καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν εἰσήγαγεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν κόσμον. Ἡ διὰ τῆς τεχνικῆς μεταβολῆ καὶ κατάκτησις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὄχι μόνον δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν πυρῆνα αὐτόν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ μίαν συγκεκριμένην μορφήν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κίνδυνος ὅμως διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἶναι μήπως ἐν ὄνόματι τῆς τεχνικῆς γίνῃ ἀπλὸς καταναλωτὴς τῆς ἐλευθερίας του. Συνεπῶς ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον θὰ δυναθῇ οὗτος νὰ ἀνακτῆσῃ τὸν μεταφυσικὸν χῶρον τοῦ πνεύματος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἐσώτατον ἀντέρεισμα τῆς πρὸς τὰ ἔξω δραστηριότητός του. Ἐφ' ὅσον ὁ μεταφυσικὸς αὐτὸς χῶρος τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων θὰ κατέχεται ἀπὸ τὸν λεγόμενον θετικισμόν, ἢ ἀπὸ τὸν ἕλισμὸν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ἕλισμὸν, ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ εἶναι μία συνεχῆς κατασκευὴ μέσων καὶ μηχανῶν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή ὁ σκοπός, θὰ χάνῃ διαρκῶς ἔδαφος.

Ἡ ζωὴ ὅμως ἑνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδή τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον του, προσδιορίζεται ἀποφασιστικῶς καὶ ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἱστορίαν, δηλαδή ἀπὸ τὴν διαρκῆ συνειδητοποίησιν τοῦ παρελθόντος του. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα μας ἡ γνώσις τῆς ἱστορίας ὄχι μόνον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πολιτισμῶν ἔχει καταπληκτικῶς ἀναπτυχθῆ. Καμμία ἄλλη ἐποχὴ δὲν ἐγνώριζε τόσα διὰ τὴν ἱστορίαν ὅσα γνωρίζει ἡ σημερινὴ ἐποχὴ, καὶ ὅμως κατεῖς δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔχει βαθυτέραν ἱστορικὴν συνείδησιν ἀπ' ἐκείνην ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ἐνῶ κατ' ἔκτασιν καὶ κατὰ ποσὸν ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη ἔχει καταπλη-

κτικῶς μεγαλώσει, κατ' ἔντασιν ὁμως ἔχει μειωθῆ, δηλαδή ὁ βαθμὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἔχει χαλαρωθῆ. Εἰς τὴν μείωσιν αὐτὴν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως συνετέλεσε καὶ συντελεῖ κατ' ἔξοχὴν ἡ ταχύτης τῆς σημερινῆς ζωῆς ἡ ὁποία προέρχεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν τεχνικὴν. Ἡ ταχύτης τῆς ζωῆς καταργεῖ τὴν ἀνεσιν χρόνον, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν βαθυτέραν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν ἱστορίαν.

Ἱστορία καὶ τεχνικὴ ἀντιμάχονται ἢ μία τὴν ἄλλην, διότι ἡ τεχνικὴ βλέπει πάντοτε τὸ παρὸν, ἐνῶ ἡ ἱστορία ζητεῖ πάντοτε τὸ παρελθόν. Ἐνας ἄλλος λόγος διὰ τὴν μείωσιν τῆς ἱστορικῆς μας μνήμης εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἔζησε τόσα πολλὰ καὶ φρικτὰ γεγονότα, ἔζησε τόσον ἐντόνως τὴν ἰδικήν της ἱστορίαν, ὥστε νὰ μὴ τῆς περισσεύῃ χρόνος διὰ νὰ ζήσῃ τὸ παρελθόν. Ὅπωςδήποτε εἶναι γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἔχει καταργηθῆ ἡ μυθικὴ καὶ μυστικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔδιδε τόσον βάθος καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ παρελθόν. Τὰ αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι πρῶτον ἡ τεχνικὴ καὶ δεύτερον, ὅσον παράδοξον καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο, ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἡ τεχνικὴ μετὰ τὴν καταπληκτικὴν κατασκευὴν τῶν μέσων αἰχμαλωτίζει σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν καθηλώνει εἰς τὸ παρὸν, καὶ ἔτσι ἀποξενώνει ἢ μᾶλλον ἀποκόβει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἐπίσης ἡ τεχνικὴ μεταβάλλει τόσον τὸ περιβάλλον καὶ τὸν κόσμον, ὥστε νὰ καταστρέφῃ τὴν ἱστορίαν ἢ νὰ τὴν ἀπωθῆ διαρκῶς ἀπὸ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ παρὸν διὰ τὴν τεχνικὴν εἶναι τόσον ἀνώτερον καὶ ἀξιώτερον τοῦ παρελθόντος, ὥστε τὸ παρελθόν νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀφάνειαν καὶ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἶναι τραγικὸν ὅχι τόσον διὰ τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία εἶναι δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ὁποία

δὲν ἔπαυσε ἀκόμη νὰ γνωρίζη ὅτι καὶ ἡ τεχνικὴ ἔχει τὴν ἱστορίαν της καὶ εἶναι παράγωγον μεγάλων πνευματικῶν ἀγώνων, ὅσον εἶναι τραγικὸν διὰ τοὺς τεχνικῶς ἀναπαύκτους ἀλλὰ ἱστορικῶς μεγάλους λαούς, ὅπως π.χ. εἶναι ὁ κινεζικὸς λαός. Εἰς αὐτοὺς ἡ ἐνθουσιώδης παραλαβὴ τῆς τεχνικῆς τείνει νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀπολίθωμα δὴ τὴν προηγουμένην των ἱστορίαν. Τὸ παρελθὸν ἐδῶ ἀπωθεῖται τόσον ἀπὸ τὸ παρόν, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς κάτι ὀλωσδιόλου ἀπαρχαιωμένον καὶ ἀνάξιον τοῦ παρόντος. Εἶναι εἰς τὴν φύσιν τῆς τεχνικῆς νὰ σχευκοποιῇ τὸν χρόνον, νὰ καταργῇ τὰ μακρὰ χρονικὰ στάδια τῆς ἱστορίας, ν' ἀποχρωματίζῃ ὅλον τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀρνῆται συνεχῶς ὅτι ἡ ἰδία ἄλλοτε ἐδημιούργησε. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς κάτι τὸ ἀντι-ἱστορικόν. Ἀλλὰ καὶ γενικῶς, ἐνῶ ἡ ἱστορία συνειδητοποιεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τὴν φύσιν, ἡ τεχνικὴ, ἡ ὁποία ζητεῖ τὴν κυριαρχίαν τῆς φύσεως, φαίνεται ὡς κάτι ἀντίθετον πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον — μὲ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξίν της μεταβάλλει τὴν σχέσιν μας μὲ τὴν ἱστορίαν, διότι ἡ σχέσις μας τῶρα μὲ τὴν ἱστορίαν, ἀπὸ μυθικὴ ποὺ ἦτο γίνεται ὀλωσδιόλου λογικὴ. Αἱ παλαιότεραι γενεαὶ δὲν ἐχώριζαν ἀστήρως τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸν μῦθον, τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν φαντασίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἱστορίαν ἦτο περισσότερο ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλειορὰν ὅμως ὁ ριζικὸς παραμερισμὸς τῆς μυθικῆς, συναισθηματικῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἱστορίαν θέτει ἐκ νέου ἐνώπιόν μας τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον. Δὲν ἐπάσχει δι' ἡμᾶς σήμερον ἄλλος δρόμος πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἐκτὸς τοῦ δρόμου τῆς ἱστο-

ρική επιστήμη και τῆς προοπτικῆς τὴν ὁποῖαν ἀνοίγει περαιτέρω μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν ἢ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἢ ὁποῖα στηρίζεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἔχει σήμερον τὸ βαρὺ ἔργον νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων μὲ τὴν λογικὴν. Αὐτὸ σημαίνει ἐπιστήμη. Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δὲν δημιουργεῖται μὲ τὴν λογικὴν, ἢ ἐκ τῶν ἐστέρων κατανοήσεις αὐτῆς τῆς πραγματικότητος εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ τὴν λογικὴν. Ἡ λογικὴ ὅμως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι λογικὴ ποσότητος, ὅπως εἶναι ἡ λογικὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ λογικὴ ποιότητος. Λιὰ τοῦτο δὲν πρέπει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη νὰ παρασύρεται ποτε ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην οὔτε νὰ θέλῃ νὰ συγκρίνῃ τὸ ἔργον τῆς μὲ τὸ ἔργον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἔγινε τοῦτο κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, καὶ ὅπως γίνεται ἀκόμη σήμερον ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ἕλισμόν. Ἡ ἱστορία εἶναι ποιὸν καὶ ὄχι ποσόν, εἶναι περισσότερον πάλῃ ἰδεῶν καὶ ὀλιγώτερον πάλῃ συμφερόντων.

Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει σήμερον τὸν κόσμον· δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη· δὲν ἀρκεῖται πλέον εἰς τὴν ἀπλῆν θέαν τῶν ὄντων, ἀλλὰ εἰσχωρεῖ εἰς τὸν προθάλαμον τῆς κοσμογονίας καὶ ἐπιφέρει ἐκεῖ ριζικὰς μεταβολάς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει τεράστιον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη γίνεται ἔτσι μεγάλη δύναμις τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν μεταβάλλει τὸν κόσμον, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ γόνιμος ἐκείνη μνήμη, ἢ ὁποῖα διὰ τοῦ λόγου συγκρατεῖ μέσα τῆς τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συνειδητοποιεῖ ἀπὸ τὸ παρὸν τὸν ἱστορικὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ὅμως ἡ

ἱστορία ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν τυχειότητα τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν ἔχει ἕνατι τοῦ παρόντος τὸ προσόν, διὲν εἶναι δυνατὸν γὰρ τὸ ἀποχωρῆσαι καθεὶς ἀπὸ τὴν συμβατικότητα καὶ τυχειότητα τοῦ παρόντος. Τὸ παρελθὸν, ἐπειδὴ εἶναι τετελεσμένον, εἶναι ἀντικειμενικὸν καὶ καθαρὸν. Ἡ ἱστορικὴ ὁμῶς ἐπιστήμη δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν δύναται γὰρ δώσει τίποτε ἄλλο παρὰ τὰ ἀνασυντάξει καὶ γὰρ ἴδῃ αὐτὸ τὸ τετελεσμένον καὶ καθαρὸν παρελθὸν μέσα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ συγχρονισμόν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρόν. Τὸ παρελθὸν τὸ βλέπομεν πάντοτε ἀπὸ τὸ παρόν. Κατὰ τοῦτο ἡ ἱστορία μεταβάλλει πάντοτε τὸ παρελθὸν εἰς τὸ παρόν, καὶ ἔτσι διευρύνει τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε γὰρ μὴ καταπνίγεται ἀπὸ τὴν στερότητα τοῦ παρόντος.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἶναι γὰρ κατανόησις λογικῶς τὸ παρελθὸν, ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ὁμῶς εἶναι γὰρ κρατῆ εἰς ἐγρηγόρσιν τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συμφιλίωσις ὁμῶς μὲ τὸ παρελθὸν, δηλαδὴ ἡ εἰς βάθος κατανόησις του, ἀποτελεῖ σήμερον αἶτημα τιθέμενον καὶ κατὰ τρόπον καθολικόν. Ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς ἤρρωσε τόσον τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε εἶναι ἡ πρώτη φορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γῆς, ποὺ εἶναι δυνατὸν γὰρ ὁμιλήσωμεν περὶ παγκοσμίου ἱστορίας. Πρῶν, κατὰ βάθος δὲν ὑπῆρχε παγκόσμιος ἱστορία. Καὶ πρὸ παντὸς ἡ Εὐρώπη τίθεται σήμερον πρὸ τοῦ αἰτήματος γὰρ συμφιλιοθῆ μὲ αὐτὴν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ὁ κόσμος ἔγινε ἕνας. Ἡ δὲ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ὡς πρὸ 50 ἀκόμη ἐτῶν εἶχε τὴν συναίσθησιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ὑπεροχῆς, αὐτοκατακρουσθηθεῖσα, μετεβλήθη εἰς χῶρον πάλης μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων δυνάμεων Ἀμερικῆς καὶ Ρωσίας, εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὰ πράγματα ὑποχρεωμένη γὰρ σχηματίσει καθο-

λικήν ιστορικήν εικόνα τῆς ἀνθρωπότητος. Τοῦτο δὲν εἶναι πλέον οὐτοπία, ὅπως ἦταν ἄλλοτε, οὔτε φιλοσοφικὴ κατασκευὴ, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ Ἑγελος, ἀλλὰ εἶναι ἀπαίτησις τοῦ παρόντος. Ἡ ὑδρογειος δὲν εἶναι πλέον γῶρος ἐμπορίου, ταξιδίων καὶ ἐρεῦνης διὰ τοὺς Εὐρωπαίους, ἀλλὰ ἐμφανίζεται ὡς ὄλον, ὡς ιστορικὸν μέγεθος, τὸ ὁποῖον διὰ πρώτην φοράν ἀποτελεῖ ἐνότητα.

Τὸ αἶτημα ὅμως τῆς παγκοσμίου ιστορίας δὲν σημαίνει ὅτι καλεῖται ἡ Εὐρώπη νὰ γράψῃ τὴν ιστορίαν ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὄλων τῶν λαῶν κατ' ἰδίαν, διότι τοῦτο κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔχει ἤδη κάμει, ἀλλὰ τὸ αἶτημα σημαίνει, ὅτι καλεῖται πλέον ἡ Εὐρώπη νὰ γνωρίσῃ ιστορικῶς τὰς σχέσεις ὄλων τῶν λαῶν, ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεῦθεν, διότι ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτος συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν πρώτην μορφήν τῆς οἰκουμενικότητος τῆς ιστορίας. Εἰς τὴν οἰκουμενικότητα αὐτὴν μᾶς ἔφερε σήμερον ἡ τεχνικὴ. Ἔτσι θέτει ἡ τεχνικὴ ἕνα ἀπὸ τὰ βαρύτερα αἰτήματα εἰς τὴν ιστορίαν. Εἶναι πράγματι τραγικὴ ἢ εἰρωνεΐα, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἡ δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς, καλεῖται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ιστορίαν τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ ἔξευρωπαϊσμός τῆς γῆς γενικεύεται, διότι ὅλοι οἱ λαοὶ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις των σέβονται καὶ ὀμιλοῦν τὴν γλῶσσαν τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ ἔξευρωπαϊζόμενοι λαοὶ τῆς γῆς ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἐκδιώκουν ἀπὸ παντοῦ. Μέσα ὅμως εἰς τὴν τραγικὴν αὐτὴν εἰρωνεΐαν ἐπάσχει μεγαλεΐον, διότι, ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα, μόνον ἡ Εὐρώπη δύναται νὰ γράψῃ παγκόσμιον ιστορίαν, διότι μόνον αὐτὴ ἔχει τὸ πνεῦμα τῆς ιστορίας.

Ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐποχὴν μας καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευράν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν πλήρη εἰκόνα

τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος παρατηρεῖται βαθεῖα ἀλλαγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐμφανίζονται μεγάλα κινήματα ἰδεῶν ὀλωσδιόλων ἀντίθετα πρὸς τὰ παρίσχυρα μέχρι τότε ρεύματα καὶ σκευήματα τοῦ ἰλικκοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἰλισμοῦ. Καὶ ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν εἰς ὅλην τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ προσλαμβάνει τόσῃν ἔντασιν καὶ τόσῃν ἔκτασιν, ὥστε πολλοὶ τὴν συγκρίνουν μόνον μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀφρητιρίαν τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ οἰκονομική, τεχνική, κοινωνική, πολιτική, καλλιτεχνική, ἐπιστημονική, θρησκευτικὴ ζωὴ ἐφίσταται τόσον ριζικὰς μεταβολὰς ἔναντι τοῦ παρελθόντος, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας γὰ θεωρεῖται ὄχι μόνον τὸ τέλος μιᾶς περιόδου, ἡ ὁποία ἄρχισε μὲ τὴν Ἀναγέννησιν — ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ παρόν. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κροῖως ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ἐγκαίρια προβολῆς εἰς τὸ προσκείμενον τῆς ἱστορίας τῶν ἐξωευρωπαϊκῶν λαῶν ἐπετάχυναν αὐτὴν τὴν μεταβολὴν καὶ ἔθρυσαν σφραγίδα εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ἢ ἀκαταστασίαν τῶν πραγμάτων.

Ἡ μεταβολὴ εἰς τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος εἶναι βεβαίως πάντοτε συννηρημένη μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Τὰ κύρια ὅμως πνευματικὰ αἷτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι δυνατόν γὰ χωρισθῶν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐπροκάλεσε τὴν κατάρρευσιν ὄρισμένων τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει νέας μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν, τὴν μαθηματικὴν λογικὴν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ἀξιολογίαν. Ἡ τρίτη τέλος

χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὠρισμένα κοσμοθεωρητικὰ κινήματα ἰδεῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀντιλογοκρατικὴ κοσμοθεωρία καὶ ἡ ρεαλιστικὴ μεταφυσικὴ. Ὅλα αὐτὰ τὰ αἷτια συντελοῦν εἰς μίαν μεταβολὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ γενικῶς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ συνεπῶς εἰς μεταβολὴν τῆς εἰκότος περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τελικῶς δὲ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ.

Καθ' ὅλον τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα ἡ ἰσχύουσα εἰκὼν τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἦτο ἡ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ αἰῶνος τούτου θεωροῦν τὴν φυσικὴν τοῦ Νεύτωνος ὡς τὴν σαφεστάτην παράστασιν τῆς πραγματικότητος, ὅπου ὅλα ἀνάγονται εἰς τὴν θέσιν καὶ κίνησιν τῶν ἑλικῶν ἀτόμων, δηλαδὴ πιστεύουν εἰς τὸν ἀπόλυτον μηχανισμόν. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ θέσις καὶ ἡ κίνησις τῶν ἑλικῶν ἀτόμων εἶναι πράγματα γνωστά, ἐπιστεύετο, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθοῦν ἐπακριβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ μελλοντικά στάδια τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου. Αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ θεωρίαι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐθεωροῦντο ὡς ἔχουσαι ἀπόλυτον κῆρος. Τὸ ἀπλούστερον δεδομένον εἰς τὸν κόσμον ἐθεωρεῖτο ἡ ἕλη καὶ εἰς αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν λογικῶς καὶ ὀντολογικῶς ὅλα τὰ ἄλλα, δηλαδὴ ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Τοῦτο ἦτο ἄκρατος ἕλισμός. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἡ εἰκὼν αὐτοῦ διεσαλεύθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐπίθεσις ἡ ὁποία ἔγινε ἀπὸ τὴν πλεονῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐναντίον τῆς θρησκείας εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, λέγει σύγχρονος κορυφαῖος φυσικός, ἐναντάγησεν.

Βεβαίως εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λέγεται ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἕλην καὶ ὅτι ἀπορρίπτει τὸν αἰτιοκρατικὸν προσδιορισμὸν τῶν φαινομένων. Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι

γεγονός ότι ἡ ἔψη δὲν εἶναι πλέον διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην κάτι ἀπλοῦν, ἀλλὰ κάτι τὸ ἐξαιρετικῶς σύνθετον καὶ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς κατανόησις παρουσιάζει μεγάλας δυσχερείας. "Ὅτι ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε δυνατόν θεωρεῖται σήμερα ἀδύνατον: τὰ ὑπολογίσῃ δηλαδὴ κατὰ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν ὑλικῶν ἀτόμων, ὁ δὲ αἰτιοκρατικὸς προσδιορισμὸς τῶν φαινομένων κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Laplace εἶναι σήμερα ἀπαράδεκτος. Ὁ πολὺς Whitehead παρατηρεῖ σχετικῶς ὅτι ἡ παλαιὰ κλασσικὴ φυσικὴ ἐφαντάζετο τὸν κόσμον ὡς ἓνα λειβάδι μὲ ἐλευθέρως καλπάζοντα ἄλογα, ἐνῶ ἡ νέα φυσικὴ φαντάζεται τὸν κόσμον ὡς ἓνα χῶρον μὲ δίκτυον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ὅπου τὰ ὄχηματα ἀκολουθοῦν τὸν προδιαγεγραμμένον δρόμον των, συνεπῶς ὁ νέος μηχανισμὸς πλησιάζει πολὺ πρὸς μίαν ὁργανικὴν ἀντίληψιν.

Τὸ κορύφωμα τῆς ἀλλαγῆς εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἀποτελοῦν αἱ θεωρίαι τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάντων καθὼς καὶ ὁρισμένοι ἄλλοι τρόποι ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων. Διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῶν πολλὰ, τὰ ὅποια ὡς τώρα ἐθεωροῦντο ἀπόλυτα, γίνονται ἀμφίβολα. Αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην εἶχαν βαθεῖαν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου. Ἡ παλαιὰ ἔννοια τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς αἰτιοκρατίας τῆς ἔψης δὲν στηρίζεται πλέον εἰς τὴν ἀυθεντίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ θεωρεῖται ἀπορραϊσμένη εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Τὸ κυριώτατον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι διὰ τῆς ἔψης καὶ μάλιστα διὰ μόνης τῆς ἔψης εἶναι ἀδύνατος. Πέραν τούτου ἡ μεταβολὴ ποὺ ἔγυνε εἰς τὴν φυσικὴν ἐσυνειδητοποίησε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ παραλαμβάνῃ ἐννοίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δίχως νὰ τὰς ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν διὰ τῶν μεθόδων τῆς καὶ δὲν πρέπει νὰ

θεωρῆ τὰς ἐννοίας αὐτὰς ὡς *a priori* ἰσχυράς. Ἐκ τῆν πλάνην αὐτῆν — τοῦτο εἶναι σήμερον συνείδησις — δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι οὔτε οἱ θεμελιωταὶ τῆς νεωτάτης φιλοσοφίας ὁ *Descartes* καὶ ὁ *Kant*.

Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἄκρως ἐπαναστατική. Καὶ ἡ ἐπανάστασις γίνεται κατ' ὄψιν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἀπλώνεται σήμερον εἰς τοὺς τεχνικῶς ἀναπτυκτοὺς λαοὺς, εἶναι ἀπλοῦν ἐπεισόδιον τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἔγινε εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὰ τελευταῖα 50 χρόνια, εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τῆς κοσμογονίας — ἢ τῆς κοσμοκαταστροφῆς — δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς θεωρητικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἀτόμου καὶ μεταβάλλει τὴν φυσικὴν τροχίαν καὶ συμπεριφορὰν του. Δίχως ἄλλωστε τὴν τεχνικὴν, παράγωγον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀσίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, ὁ ἱστορικὸς ἔλιξιμος, εἶναι δημιούργημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐπαναστατημένης Ἀσίας εἶναι γὰ φθάσῃ τὴν Εὐρώπην.

Ὁ *Kant* εἶχε χαρακτηρίσει τὴν φιλοσοφίαν του ὡς στροφὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν στροφὴν τὴν ὁποίαν ἔδωκε εἰς τὸ Σύνταγμα ὁ Κοπέρινος. Χωρὶς ὑπερβολὴν δυνάμεθα γὰρ ὀνομάσωμεν τὴν στροφὴν, ἡ ὁποία συνετελέσθη εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος μας, ὡς στροφὴν κοσμογονικὴν. Ἡ στροφή αὐτὴ ἀνοίγει τόσον βαθεῖαν τομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε διαχωρίζει κατὰ τρόπον ριζικὸν τὸ πρὸ αὐτῆς παρελθὸν ἀπὸ τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον πλέον ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτῆν. Βασικαὶ προϋποθέσεις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς γῆδες ὡς ἀπόλυτα ἀξιώματα, ὅπως εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, νοοῦνται σήμερον

ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὡς προϋποθέσεις σχετικαί. Ἐπίσης ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ αἰσθητὰ νομοτέλεια δὲν ἔχουν πλέον ἀπόλυτον κῆρος, τοῦλάχιστον εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Εἰς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος φαίνεται γὰρ δίδῃ τὴν θέσιν του εἰς μίαν στατιστικῶς συλληπτὴν πιθανότητα. Ἡ παλαιὰ ἀρχὴ τῆς φυσικῆς **natura non facit saltus** φαίνεται διὰ παύει γὰρ ἰσχύη, διότι κατὰ τὴν νεωτάτην ἀντίληψιν ἡ φύσις κάνει ἄλματα, κάνει ἄλματα εἰς τὰ κβάντα. Τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς συγχρόνου φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὅτι ἄνοιξε δρόμον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐλαχίστων διαστάσεων, εἰς τὸν κόσμον τῆς συστάσεως τοῦ ἀτόμου, συγχρόνως ὅμως ἄνοιξε προοπτικὴν εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ σύμπαντος, ὅπου εἰσεχώρησε εἰς βῆθος δύο δισεκατομμυρίων ἔτων φωτός. Ἐπανάστασιν ἔφερε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ εἰς τὴν χημείαν, διότι ὁ χημικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος γὰρ ἐργάζεται καὶ μὲ τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὴν βιολογίαν, διότι ὁ βιολόγος εἶναι ὑποχρεωμένος γὰρ ἐργάζεται μὲ τὴν θεωρίαν τῶν κβάντων. Ἡ μεγάλη ἐνότις τῆς φύσεως, λέγει σύγχρονος φυσικός, προϋποθέτει ὅτι ὅλοι οἱ δρόμοι ἐρεῦνης, οἱ ὅποιοι ὀδηγοῦν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως, πρέπει τελικῶς γὰρ συναντιῶνται. Εἰς πλείστοις τομεῖς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἡ ἀπλὴ ἐποπτικὴ κατανόησις εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐργάζεται μὲ μαθηματικοὺς τύπους, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν βοήθητικὰς ἐννοίας πρὸς τακτοποίησιν καὶ λογικὴν σύνταξιν τῶν πειραματικῶς παρατηρουμένων γεγονότων. Οἱ μαθηματικοὶ αὐτοὶ τύποι δὲν μᾶς λέγουν ποτὲ πῶς τῶ ὄντι εἶναι τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἀπλῶς πῶς συμπεριφέρονται. Τὸ πρῶτον καθ' ἑαυτὸ, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Kant, παραμένει πάντοτε πέραν τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Χαρακτηριστικὸν εἰς τὸν ἀγῶνα μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς εἶναι οὐ ἢ ἰδεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῶν δύο θεωριῶν, τῆς σχετικότητος καὶ τῶν κβάτων, ἢ ὅποια εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονας τῆς Δύσεως, ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸν ἕλισμὸν, δηλαδὴ τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὅποῖον δὲν ἐμποδίζει τὸν διαλεκτικὸν ἕλισμὸν γὰ ἐκμεταλλεύεται συστηματικῶς πᾶσαν πρόοδον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τῆς Δύσεως, ὅπως ἐπίσης δὲν ἐμποδίζει τοὺς φυσικοὺς τῆς κομμουνιστικῆς Ρωσίας γὰ ἐπιτυχάνουσαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ τῆς ἐρμηνείας δὲν ἔχει τόσην σημασίαν διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὅσην ἔχει διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ διαλεκτικὸς ἕλισμὸς ἀποτελεῖ κρατικὴν θρησκείαν εἰς τὴν Ρωσίαν, διὰ τοῦτο οἱ θεωρητικοὶ τοῦ Μαρξισμοῦ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν θεωριῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου, παρὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν δύο αὐτῶν θεωριῶν, εἰς τὴν Δύσιν εἰς πολλοὺς τομεῖς ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος Θετικισμὸς, δίχως ὅμως γὰ ἔχη ζημιώσει ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιστήμην. Πάντως ὅμως ἢ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι πρόβλημα τὸ ὅποῖον ἔχει ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὅλην πορείαν ὄχι μόνον τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τοῦλάχιστον δείχνει ἡ ἱστορία τῆς, ἀκμάζει μόνον ἐφ' ὅσον συνειδητοποιεῖ ἐκάστοτε τὴν φιλοσοφικὴν σημασίαν τῶν μεθόδων τῆς καὶ τῶν πορισμάτων τῆς. Φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον καὶ θὰ ἐξακολουθοῦν γ' ἀποτελοῦν ἀναγκαίαν συνάρτησιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐπὶ τὰ ὅποια ἢ φιλοσοφία συναντᾶται

μὲ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι: τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ἔλης, τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων στοιχείων, τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης δυνάμεως, τὸ πρόβλημα τῶν νόμων τῶν ἀριθμῶν, τὸ πρόβλημα τῆς ἰδέας καὶ τῶν φαινομένων, τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς σχέσεως μορφῆς καὶ ἔλης καὶ τέλος τὸ πρόβλημα τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ. Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐτέθησαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ προσδιορίζουν ὡς σήμερον τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνοίγει σήμερον ἡ ἴδια ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὄχι μόνον ἡ φιλοσοφία, εἶναι τοῦτο: Κατὰ τί δύναται γὰ συμβάλῃ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν δημιουργίαν νέας εἰκόνας περὶ τοῦ κόσμου, εἰς τὴν δημιουργίαν κοσμοθεωρίας. Ὅμως ἔπειτα ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν σπεύδει γὰ δημιουργήσῃ ἡ ἴδια καθολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, διότι γνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα καὶ μάλιστα μεγάλα, τὰ ὁποῖα μένουσιν ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν της. Ἡ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀφήνει ἀνοικτὰ ὅλα τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλέον συνείδησιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔχει συνείδησιν τῶν ὁρίων της. Ἡ συνείδησις αὕτη κοσμοθεωρητικῶς σημαίνει ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀπειτέλει ἄλλοτε τὴν βάσιν τοῦ ὕλισμοῦ, συντελεῖ τώρα τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ ὕλισμοῦ ὡς κοσμοθεωρίας. Καὶ συντελεῖ εἰς τοῦτο, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι περὶ τῆς οὐσίας ἐκείνου, ποὺ ἐμφανίζεται εἰς αὐτὴν ὑλικῶς, δὲν δύναται γὰ εἶπῃ τίποτε, ὅτι τὴν οὐσίαν αὐτὴν δὲν δύναται γὰ ταντίσῃ οὔτε μὲ τὰς αἰσθητὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων οὔτε μὲ τὰς λογικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἴδια ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα γὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς βα-

θμίδος τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν ἕλην, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ὀργανικὴν, τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ὡς παράγωγα αὐτῆς, τῆς ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς οὐσίας; Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ ἕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ἕλην καὶ τοὺς νόμους τῆς ὡς πραγματικότητα καὶ ἐξαστᾷ ἀπ' αὐτὰ τόσον τὴν ὀργανικὴν ὅσον καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Πέραν ὅμως τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἕλης, ἐντάσσει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀφήνει κατ' ἀνάγκην ἀνοιχτά, δηλαδή ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι προβλήματα κείμενα ἔξω τῶν μεθόδων τῆς. Νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τὰ προβλήματα αὐτὰ ὡς ἀνύπαρκτα ἢ ὡς ἀνταπάτην δὲν ἔχει κανένα λογικὸν δικαίωμα. Αἰοῦ εἴτε δεχθῶμεν, ὅτι τὸ φυσικὸν γίνεσθαι εἶναι ἀσθηρῶς προσδιορισμένον εἴτε ὅτι ἔχει τοῦτο περιθώρια ἐλευθερίας, ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δὲν μεταβάλλεται, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ ἀπολύτου αἰτιοκρατικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ φυσικοῦ γίνεσθαι, ἐννοεῖ τὸ ἐξῆς: πᾶν ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν φύσιν συντελεῖται κατὰ αἰτιοκρατικὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον δὲν παρουσιάζονται αἷτια τὰ ὁποῖα δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν. Ἡ δὲ βούλησις καὶ τὸ πνεῦμα γενικῶς εἶναι αἷτια τὰ ὁποῖα δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν, εἶναι αἷτια δημιουργίας καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἶναι γνῶσις καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν. Οὔτε ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν μεταβάλλεται ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διότι ἄλλο πρᾶγμα νοεῖται, ὅταν γίνεται λόγος διὰ περιθώρια ἐλευθερίας τῆς

φύσεως και ἄλλο ὅταν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βου-
λήσεως.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει και διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀκολουθίας και ὀρ-
θότητος τῆς σκέψεως. Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ προϋπό-
θεσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης και ὄχι πρόβλημα ἐρεῦνης δι' αὐτήν.
Ἡ ἀκολουθία τῆς σκέψεως θεωρεῖται ὀρθή, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρί-
νεται εἰς σύστημα λογικῶν ἀρχῶν και ἀξιωμάτων, τῶν ὁποίων τὸ
νόημα κρατοῦμεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν νοῦν μας. Τὸ γεγονός δι
κατασκευάζομεν σήμερον μηχανάς, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον ἐκτελοῦν
μαθηματικὰς πράξεις, ἀλλὰ και συλλογισμούς, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ
μηχαναὶ αὗται σκέπτονται, ἀλλὰ ὅτι ἐπαναλαυβάνουν μηχανικῶς
πράξεις, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα εὑρήκαμεν ἡμεῖς ἀπὸ πρὶν
ὡς ὀρθὸν μὲ τὸν νοῦν μας. Ἡ διὰ τοῦ νοῦ βίωσις και κατάφασις
τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα παριστάνονται διὰ τῶν μηχανικῶν πρά-
ξεων, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὀρθότητός των. Τὴν βίωσιν αὐτὴν
και κατάφασιν τῶν νοημάτων δὲν εἶναι δυνατόν γὰ τὴν ἀναπαρα-
στήσῃ καμμία μηχανή. Τὴν σύλληψιν τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα πε-
ριέχουν αἱ μηχανικαὶ πράξεις και τὴν ἀκολουθίαν γενικῶς τῆς
σκέψεως εἶναι ἀδύνατον γὰ ἐξηγήσωμεν μὲ οἵανδήποτε μηχανικὴν
ἢ φυσικὴν διαδικασίαν. Ἡ σκέψις ὡς ἔλλογος λειτουργία εἶναι
πρόβλημα πὸν ὄχι μόνον κεῖται ἔξω τῆς ἀρμοδιότητος τῆς φυσι-
κῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀποτελεῖ αὐτονόητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν
δημιουργίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Συνεπῶς τὸ εἶναι πὸν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς ἐπι-
στήμης δὲν συμπίπτει γενικῶς μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι, ἡ ὁποῖα
περιλαμβάνει τέσσαρα ἰεραρχημένα μεταξὺ των ἐπίπεδα τῆς πρα-
γματικότητος μὲ χωριστοὺς νόμους τὸ καθένα. Τὰ τέσσαρα αὐτὰ
ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ ἔλξη, ἡ ζωή, ἡ ψυχὴ και τὸ

πνεῦμα. Ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων εἶναι ὅτι τὸ κατώτερον ὑποβαστάζει τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ ἀνώτερον χρησιμοποιεῖ τὸ κατώτερον. Ἡ ζωὴ ὑποβαστάζεται ἀπὸ τὴν ἕλην, ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ψυχὴν.

Ἄλλὰ εἶναι καιρὸς ν' ἀφήσωμεν τὰ σύνορα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἐγείρονται καὶ δι' αὐτὴν προβλήματα φιλοσοφικά, καὶ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ ἐσωτερικόν της, ὅπου, ὅπως εἶπαμεν, συντελεῖται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις.

Πέραν τῆς ριζικῆς τομῆς τὴν ὁποίαν ἐπέφερον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ σύγχρονος φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως ὡς πρὸς τὴν σχέσιν της μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐντὸς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔχει προχωρήσει τόσο, ὥστε ὁ εἰδικὸς νὰ ἐποπτεύῃ ὀλοένα καὶ ὀλιγωτέραν ἕλην. Ἔτσι ἐνῶ τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀυξάνει ὀσημέραι κατὰ τρόπον ἀπροσμέτρητον, ὁ κύκλος τῶν γνώσεων τοῦ εἰδικοῦ περιορίζεται τόσο, ὥστε κινδυνεύει αὐτὸς νὰ μεταβληθῇ εἰς τεχνίτην. Ἡ γενικὴ στάθμη τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀνεβαίνει. ἡ στάθμη ὅμως τῶν ἐργατῶν της, οἱ ὁποῖοι ἀποκόβονται καὶ ἀπὸ τὴν γενικότητα τῆς ἐπιστήμης των καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος, πίπτει συνεχῶς καὶ οἱ ἐργάται αὐτοὶ τῆς ἐπιστήμης μεταβάλλονται εἰς ὄργανα στενῶς προσδιορισμένου σκοποῦ. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν τρόπον τῆς τεχνικῆς, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἐπωφελής, ἐνέχει καὶ μεγάλους κινδύνους διὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τοῦτο, διότι ἡ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ γνώσις εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας της πάντοτε συνδεδεμένη μὲ τὸ πνεῦμα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἐποπτεύουν τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως αὐτοὶ γίνονται ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ὀλιγώτεροι εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην.

Τὸ συνεργεῖον εἰς τὸ ὁποῖον σήμερα ἔχει παραδοθῆ τὸ μέλλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπαλλοτριώνει κατ' οὐσίαν τὸν χῶρον ὅπου ὡς χθὲς ἐδημιούργει ἢ ἐπιστημονικὴ μεγαλοφυΐα. Τὸ ἀναπόφευκτον ἐρώτημα εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατὴ ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς τοῦ συνεργεῖου ἢ ἀνάπτυξις τῶν μεγάλων πνευμάτων τὰ ὁποῖα τέμνουσιν νέους δρόμους εἰς τὴν ἐπιστήμην;

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἕνας ἄλλος κίνδυνος διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἐπειδὴ πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας τῆς ἔχουν σήμερον ἀντίτυπον εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ πολέμου καὶ ἐπειδὴ τὰ τεχνικὰ μέσα καὶ αἱ δαπάναι πρὸς ἔρευναν εἶναι τεράστιαι, μόνον ἡ πολιτεία ἔχει τὴν δυνατὴν νὰ τὰς προσφέρῃ. Ἐτσι ὅμως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη διατρέχει τὸν κίνδυνον ἀπὸ ἐλευθέρᾳ νὰ μεταβληθῆ εἰς διευθυνομένην ἐπιστήμην, ὅποτε ἡ πολιτεία θὰ ὑπαγορεύῃ εἰς αὐτὴν τὴν πρὸς ἐρευνήσῃ. Τοῦτο ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνετα ὄχι μόνον εἰς τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ διαστήματος καὶ τὴν κατασκευὴν πυραύλων διὰ τῶν ὁποίων αἱ μὲν Ἑνωμένα Πολιτεῖαι δαπανοῦν κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδικῶν τέσσαρα δισεκατομμύρια δολλάρια ἐτησίως, ἡ δὲ Σοβιετικὴ ἔνωσις ποσὸν διπλάσιον. Ἐτσι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει τὸ προνόμιον νὰ ἔχη τὴν φωτογραφίαν τῆς σκοτεινῆς πλευρᾶς τῆς σελήνης, νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅμως ἂν θὰ ζῆ αἴριον, ἀφοῦ ἡ ζωὴ τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ἀμοιβαίου τρόμου.

Ἄν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα αὐτὰ τῆς τεχνικῆς ἀποτελοῦν θρίαμβον τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θριαμβεύουσα ὅμως αὐτὴ διάνοια ἔχει ἐγκαταλείψει ὅλον τὸν ἄλλον ἄνθρωπον πίσω τῆς ἔρημον καὶ εἰς ἀπόγνωσιν, ἀπόγνωσιν ἢ ὁποῖα εὕρισκει τὴν ἔκφρασιν τῆς ὄχι μόνον εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ μέγα ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν μεταβάλλεται εἰς ἀγωνίαν, εἶναι τοῦτο: πῶς εἶναι δυνατὸν, μὲ τοὺς ὄρους αὐτοὺς τῆς τεχνικῆς προόδου, ἢ πραγματικῆ οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα κατὰ βάθος δὲν μεταβάλλεται, τὰ ἀνεύρη τρόπους πρὸς νέαν ἐσωτερίζουσαν τῆς ζωῆς, πρὸς διαμορφώσεις, αἱ ὁποῖαι τὰ παρουσιάζον κατὰ τρόπον νέον τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου; Διὰ τὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγεθος καὶ βάθος τοῦ ἐρωτήματος τοῦτου πρέπει τὰ ἔχουμεν κατὰ τοῦν, ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος, ἢ ὁποῖα τόσο μεταβάλλει τὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, παρ' ὅλα τὰ ἐπιτεύγματά της εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῆς μεταβολῆς τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι τρομάζουσι τόσο ἀπὸ τὴν μεταβολήν, ὥστε ζητοῦν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ παρελθόν, ζητοῦν ν' ἀναστρέφουσι τὸν τροχὸν τῆς ἱστορίας. Ὅμως τοῦτο εἶναι φεγγὴ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ παρὸν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Αἰότι ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα τόσο φαίνεται ὅτι ἀπειλεῖ τὸν δημιουργόν της, ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρώπον ὄχι φεγγήν, ἀλλὰ τὸ χρέος τὰ θέσει ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας του, τὸ ἐρώτημα τί ἐστὶν ἄνθρωπος. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι σαφῆς καὶ κατηγορηματικὴ. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ μόνον ὄν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς αὐτὴν σιτηρίζει τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ μὲ αὐτὴν ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δρόμος ἕμως αὐτὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος εἶναι πεπερασμένος, δὲν εἶναι εὐθὺς, ἀλλὰ τεθλασμένος.

Ἀναζητῶν ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀλήθειαν ἐμπλέκεται εἰς ἀντινομίας καὶ εἰς καταστάσεις τραγικάς. Ἡ σημερινὴ ἐμπλοκὴ του εἶναι

ἄνευ προηγουμένου. Ὁ ἄνθρωπος δύναται σήμερα μὲ τὴν τεχνικήν του ν' ἀφανίσῃ ὄχι μόνον τὸ γένος του, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ζωῆς ποὺ ἐπάσχουν ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔφθασε ὄχι διότι τυχὸν κακοὶ κακὸς δαίμων τὸν ὠδήγησε ἐκεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλας του τὰς δυνάμεις καὶ μὲ αὐτὰς νὰ ἐπιτάξῃ ὅσον γίνεται τὴν φέσιν. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ἐβρέθη ἐξαίφνης ἐνώπιον τοῦ χάους, ἀλλὰ καὶ συγχρότως ἐνώπιον τοῦ χρόνου νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος, ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀφανισθῇ. Ἐταὶ ὁ κίνδυνος, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπειλεῖ καὶ τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε, θέτει εἰς αὐτὸν τὸ ἀδυσώπητον αἴτημα: ἐν ὄψει τοῦ χάους νὰ συνειδητοποιήσῃ ἐξ ἀρχῆς πάλιν τὸ εἶναι του καὶ νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος. Ὅλη ἡ προηγουμένη του ἱστορία ἐπὶ τῆς γῆς φαίνεται τώρα ὡς μία προετοιμασία αὐτῆς τῆς ἀδυσωπήτου στιγμῆς. Καὶ ἡ στιγμή εἶναι τόσο ἀδυσώπητος, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τώρα μόλις ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἢ μᾶλλον νὰ γεννᾶται τὸ δῶλημμα, ἐὰν θ' ἀρχίσῃ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς νέας δημιουργίας ἢ ἐὰν θὰ κλείσῃ ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἓνα ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅτι ἦτο μέχρι τοῦδε ἀπλοῦν ἠθικὸν αἴτημα, νὰ γίνῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πράγματι ἄνθρωπος, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐταξίας του, τοῦτο γίνεται ἀκριβῶς τώρα ὅρος, καὶ μάλιστα ὁ μόνος ὅρος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι πλέον ὅρος τῆς ἀξιοπρατείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὁ μοναδικὸς ὅρος τῆς ἐπιβιώσεώς του. Συνεπῶς ἡ ἠθικὴ ἀλήθεια γίνεται τώρα ὅρος καὶ τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς. Τίποτε ἄλλο πλέον δὲν σώζει, καμμία πολιτικὴ πανουργία δὲν σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ μόνον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰσορροπία τοῦ ἀμοιβαίου τρόμου, εἰς τὴν

ὅποιαν ὀφείλει σήμερα τὴν ζωὴν τῆς ἡ ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μόνιμος κατάστασις καὶ κάποτε θὰ ἀνατραπῇ. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι ὅτι θὰ ἀνατραπῇ ὑπὲρ τῆς Δύσεως, διότι εἰς τὴν Δύσει γίνεται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις. Τότε ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἐξαρτᾶται πλέον ἀπὸ τὸν τρόμον, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς αὐτὸ ποῦ εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἐκ Θεοῦ. Τότε θὰ ἀνοίξη μία περίοδος νέου καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ Δύσις θὰ ὑποχρεωθῇ τότε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ δοκιμάσῃ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν τῆς. Θὰ ἐσωτερικεύσῃ τόσον τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὅσον καὶ πρὶν, διότι μόνον ἀπ' αὐτὴν τὴν στροφὴν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ ἀνθρώπος. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι τότε θὰ ἀρθῇ ἡ ἀνισορροπία μεταξὺ τῆς κατασκευαστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τῆς τεχνικῆς του, καὶ τῆς ἐσωτερικότητός του.

Ἡ κατασκευαστικὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σήμερα τόσον συμπίεσει τὴν μεταφυσικὴν του σκέψιν, ὥστε ὁ ἀνθρώπος νὰ φαίνεται μεταφυσικῶς ἔρημος. Τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου, καμμία πολιτικὴ θεωρία, καμμία οἰκονομικὴ ὀργάνωσις, καμμία τεχνικὴ τελειοποίησις τῆς ζωῆς, διότι εἰς τὴν μεταφυσικὴν πρόκειται περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκείνου χώρου, ὅπου ὁ ἀνθρώπος εἶναι περισσότερον ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καὶ εἶναι πολὺν περισσότερον καὶ ἀνώτερον ἀπ' ὅ,τι δύναται νὰ κατασκευάσῃ. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς κατασκευῆς ὁ ἀνθρώπος κατέκτησε τὸν φυσικὸν χῶρον τόσον, ὥστε νὰ ἐτοιμάζεται νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ διάστημα. Καὶ ἴσως ἡ τάσις του αὐτὴ πρὸς τὸ διάστημα νὰ εἶναι μία φυγὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, νὰ εἶναι ἄρνησις τοῦ εἶναι του, διότι ὁ ἀνθρώπος ὁ ὅποιος θὰ κινηθῇ πρὸς τὸ διάστημα μὲ τὸ κατασκευάσματόν του, τὸν πύρανλόν, θὰ εἶναι ἓνα μέρος

ελάχιστον τῆς μηχανῆς, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο. Ἡ κατάκτησις αὐτῆ τοῦ φυσικοῦ χώρου φαίνεται ὅτι ἔχει ἐξαγορασθῆ μὲ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεταφυσικοῦ χώρου τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς πρωταρχικῆς πηγῆς τοῦ πνεύματός του, ἢ ὁποῖα ἀναβλύζει πάντοτε ἐκ τοῦ βάθους, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐγγύτατα πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπὸ τὸ βάθος αὐτὸ ἔρχεται ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Οὔτε ἡ τεχνικὴ κατ' οὐσίαν δύναται ν' ἀποχωρισθῆ ἀπ' αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἰδοὺ ὅτι αὐτὴ τὸν ἀναγκάζει σήμερα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ βάθος του, διότι ἄλλως θὰ ἀφανισθῆ μαζί του καὶ αὐτή. Κανένα ἀπὸ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα βασανίζουν τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, δὲν πρόκειται νὰ λυθῆ, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ περιφέρεται ἀπλῶς εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ ὑπάρχουν σήμερα πολλὰ παρήγορα δείγματα αὐτῆς τῆς ἐπιστροφῆς.